

ს ა ქ ა რ თ ე კ ლ ო ს ი ს ტ ო რ ი ა The History of the Georgian

ლელა მიქიაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერთანამშრომელი

რუსული გეოპოლიტიკური საინფორმაციო ბაზა საქართველოს შესახებ XVIII ს. II ნახევარში

კავკასიის რეგიონით რუსეთის დაინტერესება შორეული წარსულიდან დაიწყო: XVIII ს-ში რუსეთის სამეცნიერო წრეებში უკვე გამოჩნდა ნაშრომები, რომლებშიც მოცემული იყო კავკასიის ქვეყნებისა და ხალხების მრავალმხრივი და სისტემატური აღწერილობა (ეს ტენდენცია მნიშვნელოვნად გაძლიერდა XIX ს-ის პირველ ნახევარში). ცხადია, ამ ნაშრომებს წინ უძღოდა და საფუძვლად ედო ხანგრძლივი და შრომატევადი სამუშაოები კავკასიის რეგიონისა და მისი მოსახლეობის შესახებ ცნობების შესაკრებად და ასეთი სახის ინფორმაციის შეგროვება რუსეთის არქივებში ჯერ კიდევ XVI ს. შუა ხანებიდან დაიწყო. ეს ის პერიოდია, როცა რუსეთსა და კავკასიის ქვეყნებს შორის პირველი დიპლომატიური, პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიკური კავშირები ისახებოდა და ამ პროცესში უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეკავა საქართველოს. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ აღნიშნული ცნობების მოპოვებაში რუსებთან ერთად უდიდესი წვლილი მიუძღოდათ უცხოელ ავტორებსაც.

რუსულ იმპერიულ დიპლომატიას უდავოდ ახასიათებდა მაღალი პროფესიონალიზმი და პრობლემების სიღრმისეული შესწავლის მეთოდიკა; კერძოდ, მათ მიერ ჩატარებული წინას-

წარი სამუშაოები ადგილობრივი მმართველობის ხასიათის, მოსახლეობის სოციალური და ფსიქოლოგიური პორტრეტის, ეკონომიკისა და კულტურის და ა. შ. შესწავლის მიზნით, მართლაც, ოპტიმალურად გამოიყენებოდა იმპერიის დაპყრობითი პოლიტიკის გასამართლებლად და შესაბამისად – დაპყრობილი ხალხების მხრიდან ნებისმიერი სახის პრეტენზიის უარსაყოფად. ამგვარი პოლიტიკის წარმოებისათვის უადრესად მყარ საფუძველს წარმოადგენდა მთელ რიგ რუს თუ უცხოელ ავტორთა (ან მოგზაურთა) მრავალრიცხოვანი აღწერილობითი ხასიათის ნაშრომები. მათში დაცული ნებისმიერი ხასიათის ინფორმაცია, ეკონომიკურ-პოლიტიკური თუ სოციალურ-რელიგიური სფეროდან, წარმატებით გამოიყენებოდა დაპყრობილი ხალხების ე. წ. ნებაყოფლობითი დამორჩილების მიზნით.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის კვლევას საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორია აქვს, თუმცა დღემდე ქართული ისტორიოგრაფიის აქტუალურ საკითხად რჩება. კონკრეტულად ჩვენთვის საინტერესო პერიოდს (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი) თავის დროზე მიეძღვნა სოლიდური პუბლიკაციები (ა. ცაგარელი, პ. ბუტკოვი, ზ. ავალიშვილი, მ. პოლიევქტოვი, ს. ბურნაშევი და სხვ.).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ამ პერიოდის საქართველოს შესახებ არსებული დოკუმენტური მასალა, რომლის ძირითადი ნაწილი თავმოყრილი იყო რუსეთის შემდეგ არქივებში:

რუსეთის ძველი აქტების სახელმწიფო არქივი РГАДА (Российский государственный архив древних актов, ყოფილი **ЦГАДА** – Центральный государственный архив древних актов, უფრო ადრე – მოსკოვის მთავარი არქივი Московский главный архив).

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივი **АВПР** (Архив внешней политики России მოსკოვში);

აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილება **ЛОИНА** (Ленинградское отделение Института народов Азии – ახლ. სანქტ-პეტერბურგში).

რუსეთის სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიული არქივი **РГВИА** (ყოფილი **ЦГВИА** – Центральный государственный военно-исторический архив 1992 წლიდან РГВИА – Рос-

сийский государственный военно-исторический архив, მოსკოვში).

ასტრახანის ოლქის სახელმწიფო არქივი **ГАОО** (Государственный архив астраханской области) და სხვ.

არქივების, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო დაწესებულებების, ისტორია სათავეს იღებს პეტრე I-ის ეპოქიდან, კერძოდ, საარქივო საქმის მოდერნიზაციის პროცესი უშუალოდ უკავშირდება პეტრესეულ რეფორმებს (მანამდე სახელმწიფოებრივი საქმის წარმოების დოკუმენტაცია ინახებოდა სხვადასხვა „პრიკაზებში“ – უწყებებში, მაგ. საგარეო საქმეთა *посольский приказ*, საიდუმლო საქმეთა/*приказ тайных дел* და ა. შ.); აღნიშნული ეპოქაში იწყება მოდერნიზაციის პროცესი, რომელიც განპირობებული იყო სოციალურ-კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორებით, რომლებმაც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნად შეცვალეს არქივების ორგანიზაციულ-სამართლებრივი სტატუსიც: სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში პეტრე I-ის მიერ გატარებული რეფორმები სათანადოდ აისახა იმჟამად არსებულ საარქივო საქმეთა სისტემაზე. ნიშანდობლივია, რომ XVII ს. ბოლოსათვის რუსეთში საარქივო საქმე წარმოდგენილი იყო მხოლოდ – სახელმწიფო არქივის, ანუ პასოლსკი (საელჩო) პრიკაზის სახით; ამ დაწესებულებაში ინახებოდა როგორც ისტორიული, ისე მიმდინარე საქმისწარმოების დოკუმენტები, შესაბამისად, ეს არქივი ერთდროულად იყო ისტორიულიც და საუწყებოც [1, 22].

1708-1715 და 1719-1720 წლებში გატარებული მმართველობის რეფორმების შედეგად შეიქმნა სენატი, კოლეგიები, სახელმწიფოს უმაღლესი კონტროლისა და საგამომძიებლო ორგანოები, ასევე, ეკლესია დაექვემდებარა სახელმწიფოს; ქვეყანა დაიყო გუბერნიებად, რამაც თავის მხრივ განაპირობა დოკუმენტური მასალების შენახვის არსებული სისტემის რეორგანიზაციის აუცილებლობა; რადგანაც ამ დრომდე არქივებს არ გააჩნდათ დამოუკიდებელი დაწესებულების სტატუსი, რეორგანიზაციის პროცესი ორი მიმართულებით წარიმართა: 1. იქმნებოდა ევროპული საორგანიზაციო სტანდარტების შესაბამისი ახალი დაწესებულებები, სადაც მხოლოდ დასრულებული

საქმეები ინახებოდა და 2. ახალი დადგენილებით, გაუქმებული დაწესებულებების საარქივო ფონდები, ისევე როგორც მოქმედი დაწესებულებების ის დოკუმენტაცია, რომელმაც იმ დროისათვის დაკარგა აქტუალობა, უნდა გადასცემოდა არქივებს. ამ მიზნით, ან უკვე ლიკვიდირებული უმაღლესი სახელმწიფო ორგანოების (პრიკაზების) კუთვნილი დოკუმენტური მასალების დასაბინავებლად 1712 წ. დაარსდა მოსკოვის სენატის არქივი [1, 28]. ამ დროიდან მოყოლებული პეტრე I-ის მიერ რუსული სახელმწიფო აპარატის რეორგანიზაციის პროცესს მუდმივად თან სდევდა საარქივო დაწესებულებების რესტრუქტურისაც: არქივები და საარქივო ფონდები დროდადრო ერთიანდებოდნენ, იყოფოდნენ, გადაადგილდებოდნენ მოსკოვიდან პეტერბურგში ან პროვინციებში, შემდეგ ისევ ძველ საცავებს უბრუნდებოდნენ და ა. შ. ძველი არქივები ხან ახლებთან ერთიანდებოდნენ, ხან კვლავ ცალკე გამოეყოფოდნენ. ამგვარი უსისტემო გადაადგილების შედეგად უამრავი დოკუმენტი დაიკარგა ან განადგურდა, ამიტომ 1720 წელს პეტრე I-ის მიერ მიღებული გენერალური რეგლამენტის თანახმად დადგინდა, რომ სხვადასხვა კოლეგიების მიერ შესწავლილი და დამუშავებული დოკუმენტები შესანახად საგანგებო დაწესებულებებს გადასცემოდა. ამ მიზნით შეიქმნა პირველი ცენტრალური არქივები: ერთი – სარევიზიო კოლეგიის იურისდიქციაში – ფინანსური დოკუმენტაციისათვის, მეორე – საგარეო საქმეთა კოლეგიის იურისდიქციაში – ყველა სხვა საკითხის ამსახველი დოკუმენტური მასალებისათვის [2, 259-260].

1728 წელს გუბერნატორებსა და ვოევოდებს ბრძანებით დაევაღათ, შეარჩიონ და "უსაფრთხო ადგილებში" დააბინაონ "წარსულ წლებში შესრულებულ და დასრულებულ საქმეთა ამსახველი საბუთები", ხოლო 1736 წლიდან პროვინციებსა და გუბერნიებში დაიწყო შენობების აგება არქივებისათვის. საარქივო ფონდების მონესრიგების მიზნით 1768 წელს რუსეთის სენატმა მიიღო გადაწყვეტილება ადგილობრივი არქივების ყოველწლიური გამოკვლევის ჩატარების შესახებ და საამისოდ არქივარიუსების თანამდებობაზე უმნიშვნლო რეპუტაციისა და „ფხიზელი ცხოვრების“

წესის მიმდევარი ადამიანების შერჩევა დაიწყო (должности архивариусов для людей бесспорчных, «трезвого жития»).

1780-1782 წლებში ძველ საქმეთა სახელმწიფო არქივები შეიქმნა სანქტ-პეტერბურგსა და მოსკოვში იმ დაწესებულებათა დოკუმენტაციის შესანახად, რომლებიც გაუქმდა ადგილობრივი მმართველობის რეფორმასთან დაკავშირებით. მე-18 საუკუნის ბოლოს და მე-19 საუკუნის დასაწყისში ჩამოყალიბდა სამხედრო-ისტორიული არქივები, რომლის მემკვიდრე დღეს არის РГВИА [3].

XVIII ს. პირველ მეოთხედში რუსეთში სამართალმცოდნე გ. ა. როზენკამპფმა შეიმუშავა საარქივო საქმის ერთ-ერთი პირველი პროექტი. მისი ავტორი კანონმემოქმედი კომისიის წევრი იყო და კარგად აცნობიერებდა, რომ საარქივო ფონდების მონესრიგება სახელმწიფო აპარატის ინტერესებს ემსახურებოდა. 1820 წ. როზენკამპფმა წარმოადგინა თავისი პროექტი (“План о приведении в лучшее устройство архивов вообще”), რომელიც ითვალისწინებდა: 1. დედაქალაქის უკლებლივ ყველა ისტორიული არქივის გაერთიანებას ერთიანი „სახელმწიფო არქივის“ ეგიდით (გამონაკლისი იყო მხოლოდ მოსკოვის საგარეო საქმეთა კოლეგიის არქივი); 2. ერთიანი სახელმწიფო არქივი უნდა დაქვემდებარებოდა მთავარ საარქივო სამმართველოს, რომელიც თავის მხრივ სახელმწიფო საბჭოს ექვემდებარებოდა. 3. უნდა მომხდარიყო არქივში დაცული ყველა საქმის ერთიანად აღწერა, რათა გაიოლებულიყო საარქივო მასალებით სარგებლობა, კერძოდ, ეს შეამსუბუქებდა კანონთა შემდგენელი კომისიის საქმიანობას. 4. არქივებში უნდა დაესაქმებინათ განათლებული და საქმის მცოდნე ადამიანები, ამისთვის კი საჭირო იყო საარქივო საქმის შესწავლის ორგანიზება პროფესიონალი არქივარიუსების მოსამზადებლად. ამკარად პროგრესული ხასიათის მიუხედავად, ეს პროექტი განუხორციელებელი დარჩა და მხოლოდ რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ, XVIII ს. მეორე ნახევრიდან გააქტიურდა საარქივო საქმის რეფორმის ჩასატარებელი სამუშაოები [4, 84-85].

საკითხთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში დოკუმენტების საცავის არსებობა ჯერ კიდევ შორეულ

წარსულში დასტურდება: პროკოპი კესარიელის ცნობით, 542 წ. გუბამ მეფის ელჩები ხოსრო ანუშირვანს მოახსენებდნენ, რომ კოლხები უძველესი დროიდან სპარსთა მოკავშირეები იყვნენ, რასაც ადასტურებს როგორც ლაზთა სამეფოს, ისე სპარსეთის სამეფოს ხაზინის საცავში არსებული უამრავი წერილობითი დოკუმენტი [5, 7]. როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში VI ს-ში უკვე არსებობდა სამეფო არქივი, სავარაუდოდ – სპარსეთის მეფის ანალოგიურად – ხაზინის საცავში. ე. წ. „აფხაზთა მეფეთა დივანში“ ასევე დასტურდება სამეფო არქივის არსებობა ხაზინის საცავში X-XI სს-ში („**აფხაზთა მეფეთა დივანი**“ /*აფხაზ მეფეთა ქრონიკები* – მეფე ბაგრატ III-ის მიერ X ს-ში შედგენილი აფხაზთა ანუ დასავლეთ საქართველოს მეფეების ნუსხა, პირველი მეფე ანოსიდან ერთიანი საქართველოს მეფე ბაგრატ III-მდე, დაცული იყო ქუთაისის სამეფო არქივში.

დროთა განმავლობაში შელახული დოკუმენტი XV ს. დამდეგს კოსტანტინე I-ს გადაუწერიანებია. ძველი ჩვენამდე მოღწეულია XVIII ს-ის ნუსხის სახით და ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში) [6, 21-29].

სომეხი ისტორიკოსის სტეფანოზ ორბელიანის (XIII ს.) ცნობით, გიორგი III-ის მიერ ორბელიანთა შეჩვენებისა და განკვეთის ამსახველი დოკუმენტიც ასევე მეფის ხაზინის საცავში ინახებოდა და ა. შ. ამგვარი არქივები სხვადასხვა ეპოქაში იყო ქუთაისში, თბილისში, თელავში; თუმცა ჩვენამდე არ მოუღწევია არც ერთ არქივს, რომელიც საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე პერიოდს ეკუთვნოდა: აღმოსავლეთ საქართველოს არქივები განადგურდნენ თბილისის მრავალჯერადი დარბევების ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე, უკანასკნელი იყო ალა მოჰამედ ხანის თავდასხმა. იმერეთის არქივები კი 1810-1811 წწ. რუსეთის წინააღმდეგ იმერეთის აჯანყების დროს განადგურდა. აქედან გამომდინარე, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა არქივების აღდგენა, რაც აუცილებელი იყო იმხანად დაგროვილი ქონებრივი თუ სხვა სახის დავების შესახებ სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოსატანად. ამ სამუშაოებს აწარმოებდა

1817-1828 წწ-ში საქართველოს უმაღლესი ხელისუფლების ე. წ. სამართლისა და სასჯელის ტიფლისის ექსპედიცია. ამის შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოში მოიძიეს და გადაწერეს დაახლ. 14 ათასი სიგელი, იმერეთში კი – 30 ათასამდე. ქართული საარქივო ფონდების განადგურების გათვალისწინებით, რუსეთის არქივებში თავმოყრილი მათი ასლების და, ზოგ შემთხვევაში, – გადარჩენილი ორიგინალების მნიშვნელობა ერთიორად იზრდება [5, 8-12].

საარქივო საქმის ორგანიზაცია XVIII ს. II ნახევრის რუსეთში: ამ დროისათვის რუსეთის იმპერიაში გამოიკვეთა საარქივო მასალების ორი ძირითადი ფენა: მოსკოვის სახელმწიფოს საარქივო ფონდები და დოკუმენტური მასალები, იმპერიის ეპოქის დოკუმენტები, რომლებიც მოქმედი დაწესებულებების, მათ შორის უპირატესად – კოლეგიების არქივებში იყო განთავსებული. 1760-1770-იან წლებში სენატისა და ადგილობრივი მმართველობითი დაწესებულებების რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით კოლეგიების მნიშვნელობა დაეცა, კოლეგიათა არქივების ოპერატიული როლიც დაკნინდა და სხვადასხვა სფეროს ამსახველი საარქივო მასალები უკვე არა კოლეგიებში, არამედ სენატის დეპარტამენტებში ილექებოდა; დაიწყო კოლეგიათა გაუქმების პროცესი, მათი დოკუმენტაცია კი „ძველი საქმეების“ ნიშნით გადაეცათ ახლად შექმნილ ისტორიულ არქივებს: საარქივო საქმეთა რეორგანიზაცია არა მარტო ცენტრალურ, არამედ ადგილობრივ არქივებსაც შეეხო.

აღნიშნულ პერიოდში არქივების მდგომარეობა არცთუ სახარბიელო იყო: გამოყოფილი თანხების სიმცირის გამო არ იყო კარადებისა და თაროების საკმარისი რაოდენობა, არც სათანადოდ აღჭურვილი შენობები და ა. შ. რაც თავისთავად ცხადია, დოკუმენტების დაზიანებასა და განადგურებას იწვევდა [4, 64-78].

ბემოთაღნიშნული რეორგანიზაციისა და გარკვეული რეფორმების ჩატარების შემდეგ რუსეთში შეიქმნა მთელი რიგი მაღალ დონეზე ორგანიზებული არქივებისა, რომელთა ბაზაზე დაფუძნებული დაწესებულებები დღემდე ფუნქციონირებენ. მათგან გამოვყოფთ ჩვენთვის საინტერესო თემასთან დაკავშირებული

ფონდების შემცველ მნიშვნელოვან საცავებს;

1) **მოსკოვის მთავარი არქივი** – რუსეთის ძველი აქტების სახელმწიფო არქივი (ყოფილი ЦГАДА ახლანდელი სახელწოდება РГАДА – Российский государственный архив древних актов).

მოსკოვის მთავარი არქივი რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთი უძველესი არქივი („რუსული არქივების ბაბუა“) იყო, რომელიც ჯერ საგარეო კოლეგიის, შემდეგ კი საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამგებლობაში იყო; იგი 5 არქივის ბაზაზე შეიქმნა, კერძოდ, **1. იუსტიციის სამინისტროს მოსკოვის არქივი** (Московский архив Министерства юстиции – МАМЮ). 2. საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის მთავარი არქივი (*Московского главного архива Министерства иностранных дел* – МГАМИД), რომელიც 1724-1732 წწ. მოსკოვის საგარეო საქმეთა კოლეგიის არქივის სახელით არის ცნობილი (Московский архив Коллегии иностранных дел МАКИД)). 3. საგარეო საქმეთა სამინისტროს სანქტ-პეტერბურგის მთავარი არქივი (Санкт-Петербургский Государственный архив Министерства иностранных дел); 4. მოსკოვის სასახლის არქივი (Московский дворцовый архив); 5. სამიჯნო კანცელარიის არქივი (архив Межевой канцелярии, შეიქმნა 1768 წ.).

1917 წ. რევოლუციის შემდეგ მას ჯერ სიძველეთსაცავი (Древлехранилище), შემდეგ კი 1931 წ. – ფეოდალურ-ბატონყმური ეპოქის სახელმწიფო არქივი (Государственный архив феодально-крепостнической эпохи – ГАФКЭ) ეწოდა. მოგვიანებით, საბჭოთა ეპოქაში, იგი საყოველთაოდ ცნობილი იყო ძველი აქტების ცენტრალური სახელმწიფო არქივის (შემოკლებით ЦГАДА) სახელწოდებით [4, 23; 4].

РГАДА-ს დაარსების წლად ითვლება 1925 წელი, როდესაც ზემოთ ნახსენები 5 არქივიდან ოთხი (სამიჯნო კანცელარიის არქივის გამოკლებით) გაერთიანდა რსფსრ ცენტრალური ისტორიული არქივის მოსკოვის ფილიალის ერთ უძველეს საცავში; მან ასევე მიიღო სახელმწიფოს მიერ ნაციონალიზებული სინოდის, ტაძრებისა და მონასტრების კუთვნილი დოკუმენტები, პირადი და

საოჯახო ფონდები. 1931 წელს უძველეს საცავს სახელი გადაერქვა და ფეოდალურ-ბატონყმური ეპოქის სახელმწიფო არქივი ეწოდა (ГАФКЭ). 1941 წელს მას დაარქვეს ძველი აქტების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივი (ЦГАДА), 1992 წელს კი არქივმა მიიღო დღევანდელი სახელწოდება Российский государственный архив древних актов (РГАДА) [4, 77-78].

ამ არქივის ისტორიიდან აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ XVIII ს. პირველ მეოთხედში მოსკოვში ან უკვე გაუქმებული საელჩო პრიკაზის (1549-1720 წწ.) დიპლომატიური დოკუმენტების შესანახი არქივის დაარსება გათვალისწინებული იყო მაშინაც კი, როდესაც 1720 წლიდან შეიქმნა პეტრეს კოლეგიები (ასე მაგალითად, საგარეო საქმეთა არქივი (МИД)) პეტრე I-ის მიერ 1720 წ. დაარსებული საგარეო საქმეთა კოლეგიის (КИД) თანამედროვედ არის მიჩნეული). მიუხედავად ამისა, არქივმა ფაქტობრივად ორგანიზებული სახე მიიღო მხოლოდ ეკატერინე II-ის მმართველობის დასაწყისში აკადემიკოს გ. ფ. მილერის (მიულერის) ინიციატივით [8, 3-63].

არქივი პირველად განთავსდა მოსკოვის კრემლში, საელჩო პრიკაზის შენობაში არხანგელსკის ტაძრის მახლობლად, 1762 წლიდან – როსტოვის ეზოში, კითაი-გოროდის დაბლობში, ვარ-ვარკას მახლობლად, ხოლო 1768 წელს ამ დოკუმენტების ფონდის განსათავსებლად შეისყიდეს ძველი პალატები ხოხლოვსკის შესახვევის №7-ში, რომელიც ოდესღაც ემელიან უკრაინცევს – საგარეო პოლიტიკის დეპარტამენტის ხელმძღვანელს ეკუთვნოდა. მანამდე, მდინარე მოსკვას ადიდებისას, კრემლის სარდაფებში ძველი ქაღალდების მთელი სკივრები იღუპებოდა, რომელთაგან უმეტესი გაუხსნელიც კი იყო [9, 77-78; 10].

თანამედროვის გადმოცემით „მოსკოვის ერთ-ერთ შორეულ კვარტალში, მიყრუებულ ხეივანში, პოკროვკის უკან, გორაკზე აღმართულია ძველი ქვის ნაგებობა... ქარტიების, ხელშეკრულებებისა და ასლების შესანახად ამ ძველი, რკინის კარებიანი და ჟალუზებიანი ქვის საცავზე უფრო უსაფრთხო და წესიერი ვერაფერი მოიძებნა. მთელი შენობა პირთამდე გაივსო ნაწილობრივ დახარისხებული, მეტწილად კი დაუხარისხებელი

ძველი საქმეების გროვით: საკანცელარიო მუშაკებისათვის და გარედან შემოსული პირებისთვის მხოლოდ სამი ოთახი იყო დარჩენილი“ [11, 34].

არქივის სამეცნიერო მუშაობის ყველაზე ნაყოფიერი პერიოდი უკავშირდება ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის და მისი მემკვიდრის ა. ფ. მალინოვსკის სახელებს. ორივე შევიდა ისტორიაში, როგორც გამოჩენილი არქეოგრაფები. მათი ხელმძღვანელობით უზარმაზარი სამუშაო ჩატარდა დოკუმენტების სისტემაში მოსაყვანად და მათგან ყველაზე ღირებულის – საერთაშორისო ხელშეკრულებებისა და მოსკოვის სახელმწიფოს აქტების გამოსაქვეყნებლად.

მე-19 საუკუნის უმსხვილესი რუსი მედიევისტები თავიანთ ნაშრომებში დიდწილად ეყრდნობოდნენ ამ პუბლიკაციებს.

1811 წელს, სახელმწიფო კანცლერმა, გრაფმა ნ. პ. რუმიანცევმა, საკუთარი ხარჯებით ჩამოაყალიბა კომისია არქივში სახელმწიფო სიგელებისა და ხელშეკრულებების გამოსაცემად. არქივში მომუშავე ცნობილ მეცნიერებს შორის იყვნენ პ. ი. ბარტენევი, პ. ა. ბესონოვი, ნ. ვ. კალაჩოვი. ნ. მ. კარამზინმა აქ შეაგროვა მასალები "რუსული სახელმწიფოს ისტორიისთვის" (История государства Российскаго, СПб, 1818).

პუშკინის ეპოქაში არქივის პერსონალს შორის შეზღუდული იყო ახალგაზრდა თანამშრომელთა რაოდენობა: საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის ფილიალში თანამდებობის მოსაპოვებლად საჭირო იყო საიმედო პროტექცია. მალინოვსკის ხელმძღვანელობისას არქივში სამსახურს თავადაზნაურობა განიხილავდა, როგორც უმნიშვნელო, ყოველგვარი ვალდებულებისაგან თავისუფალ თანამდებობას, ერთგვარ სასტარტო მოედანს მარტოხელა (დაუოჯახებელი) მოსკოველი ახალგაზრდებისთვის, რომლებსაც არ სურდათ მშობლების სახლის დატოვება და სამუშაოდ სანქტ-პეტერბურგში გადასვლა. მაგალითად, განათლებულ „არქივის ახალგაზრდების“ წრეს ეკუთვნოდნენ ძმები ვენევიტინოვები (ერთი მათგანი პოეტი იყო) და ტურგენევი, ვ. ფ. ოდოევსკი, ა. კ. ტოლსტოი და სხვები. 1830-იან წლებში კი ტიტულოვანი მრჩეველი ა. ს. პუშკინი არქივში ჩინოვნიკად ირიცხებოდა [12, III; 16, 66-74].

1812 წელს ომის დროს არქივი გადაიტანეს ნიჟნი ნოვგოროდში. 1834-1882 წლებში მოსკოვის მთავარი არქივიდან ცალკე გამოიყო ქარტიათა და ხელნაწერთა სახელმწიფო სიძველეთა საცავი (Государственное древлехранилище хартий и рукописей) – კოლექციის ყველაზე ღირებული ნაწილი, რომელიც ინახებოდა მოსკოვის კრემლის კედლებში. 1874 წელს, ფართობის სიმცირის გამო, არქივი გადავიდა ნარიშკინების ყოფილ სასახლეში (მოხოვაიას ქუჩისა და ვოზდვიჟენკას კუთხეში), რომელიც საგანგებოდ ამ მიზნით გადაკეთდა დვლარჭნილ „რუსულ“ სტილში (სტალინური რეკონსტრუქციის დროს ამ შენობის ადგილზე ლენინის ბიბლიოთეკის ახალი შენობა აშენდა). საბჭოთა პერიოდში კი რამდენიმე სხვა არქივისა და მოსკოვის მთავარი არქივის ბაზაზე შეიქმნა ძველი აქტების სახელმწიფო არქივი (Государственный архив древних актов).

РГАДА-ს მასალებში ასახულია რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორია, მისი საგარეო ურთიერთობები, სამხედრო ისტორია, საომარი მოქმედებების ისტორია და ა. შ. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია მასალები უმაღლესი სახელმწიფო დაწესებულებების ფონდებიდან (პეტრე I-ის კაბინეტის, სენატის, უზენაესი საიდუმლო საბჭოს, მინისტრთა კაბინეტის და ა. შ.) [7, 115-157].

საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის მთავარი არქივის (Московский главный архив Министерства иностранных дел МГАМИД) ძირითადი ბაზა გახდა საელჩო უწყებების (посольский приказ) არქივი, რომელიც თავის მხრივ მოიცავდა მოსკოვის დიდი სამთავროსა და სამეფო არქივებს. საელჩო პრიკაზის გაუქმებისა და საგარეო საქმეთა კოლეგიის შექმნის შემდეგ პეტერბურგში საფუძველი ჩაეყარა კოლეგიის არქივს, სადაც გადაიტანეს საელჩო პრიკაზის ბოლოდროინდელი მასალები, ხოლო დოკუმენტების დიდი ნაწილი კვლავ დარჩა მოსკოვის საცავში, რომელსაც საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის არქივი ეწოდა. ეს იყო პირველი ოფიციალურად რეგისტრირებული საისტორიო არქივი, რომელსაც 1724 წ. დამოუკიდებელი სტატუსი მიენიჭა. 1781 წ. მასთან გააერთიანეს მოსკოვის კოლეგიის

კანტორის ან უკვე გაუქმებული არქივიც. 1832 წელს, საგარეო საქმეთა კოლეგიის გაუქმების შემდეგ, არქივს ეწოდა საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის მთავარი არქივი (МГАМИД). ამას გარდა, პეტერბურგში არსებობდა საგარეო საქმეთა სამინისტროს პეტერბურგის მთავარი არქივი.

1918 წ. МГАМИД-ი გაერთიანდა ერთიანი სახელმწიფო საარქივო ფონდის (Единый государственный архивный фонд – ЕГАФ) შემადგენლობაში და ჩამოყალიბდა ამ გაერთიანების I სექციის მოსკოვის მე-3 ფილიალის სახით (აქ შედიოდა კანონმდებლობის, უმაღლესი ადმინისტრაციისა და საგარეო პოლიტიკის ამსახველი მასალები). 1920 წელს ЕГАФ-ი გადაეცა რსფსრ სახელმწიფო ისტორიულ არქივს, 1925 წელს შევიდა რსფსრ ცენტრალური საისტორიო არქივის მოსკოვის განყოფილების სიძველეთსაცავის შემადგენლობაში, 1931 წლიდან ეწოდა ГАФКЭ, 1941 წლიდან კი ЦГАДА (ამის შესახებ იხ. ზემოთ).

МГАМИД-ის ფონდებში დაცული იყო საელჩო (პასოლსკი) პრიკაზის საქმეები და მასთან დაკავშირებული პრიკაზების საქმეთა ნაწილი, მათ შორის – ლიტვის დიდი სამთავროს, სმოლენსკისა და მალოროსიის სამთავროების, საგანგებო გადასახადების აკრეფის (მიხეილ თევდორეს ძის დროს დაწესებული ე. წ. „запросные и пятинные деньги“ წლიური შემოსავლების ერთი მეხუთედი), აგრეთვე საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის კანტორისა და უშუალოდ კოლეგიის საქმეებსაც (რომლებსაც საჭიროების ვადის გასვლის შემდგომ პეტერბურგიდან მოსკოვში აგზავნიდნენ).

ე. წ. პასოლსკი პრიკაზის არქივში დაცულ დოკუმენტურ მასალებს შორის ჩვენთვის საინტერესოა ფონდი სახელწოდებით «Дела по сношениям России с иностранными государствами» [13].

ყოფილი МГАМИД-ის ყველა ფონდი აღჭურვილია XIX ს-ის ბოლოს შედგენილი საკუთარი აღწერილობით, რომელმაც დასრულებული სახე მიიღო ЦГАДА-ში გადატანის შემდეგ.

1940-1950-იან წლებში ფონდებიდან სსრკ საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივს გადაეცა საგარეო საქმეთა კოლეგიის დოკუმენტები (დაწყებული 1720 წლიდან).

საგულისხმოა, რომ აღნიშნულ არქივში დაცული მასალები საქართველო-რუსეთის ურთიერთობაზე საფუძვლად დაედო ალექსანდრე ცაგარელის პუბლიკაციებს 1) «Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся к Грузии» 2) «Переписка грузинских царей с российскими государями» [14; 15].

რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის არქივი (АВПРИ – Архив внешней политики Российской империи) – რუსეთის ფედერაციის საგარეო საქმეთა სამინისტროს საუწყებო არქივი დოკუმენტური მასალების მუდმივი შემადგენლობით; საორგანიზაციო თვალსაზრისით ამჟამად შედის რუსეთის (რსფსრ) საგარეო საქმეთა სამინისტროს ისტორიულ და დოკუმენტურ დეპარტამენტში. არქივის ფუნქციაა სახელმწიფოს მიერ 1720 წლიდან 1917 წლამდე პერიოდის საგარეო პოლიტიკური ხასიათის დოკუმენტური მასალების დაცულობა, ამავდროულად ეს არის რუსეთის იმპერიის საერთაშორისო ხელშეკრულებების საცავი. АВПРИ-ში განთავსებულია 400-მდე ფონდი და კოლექცია, რომელთა საერთო მოცულობა შეადგენს დაახლოებით 600 000 ერთეულს (ფაილს); ეს არის დიპლომატიური დოკუმენტების, ძირითადად ორიგინალების საცავი, მათ შორის არის მოხსენებები იმპერატორის სახელზე, ანგარიშები საგარეო პოლიტიკის საკითხებზე, ინსტრუქციები დიპლომატიური და საკონსულო წარმომადგენლებისთვის, მათი მოხსენებები საგარეო საქმეთა სამინისტროში, მოხსენებები საერთაშორისო კონფერენციების შესახებ რუსეთის მონაწილეობით, მუსიკალური ნოტები, საგარეო საქმეთა სამინისტროს წლიური ანგარიშები. საქმეები და ა. შ. არქივი შეიცავს ცნობილი რუსი დიპლომატების, სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწეების, სამხედრო ლიდერების, მეცნიერების, მწერლების დოკუმენტური მასალების კრებულს, ასევე საერთაშორისო გაცვლის ფარგლებში მოპოვებული მიკროფილმების კოლექციას.

არქივის ფუნქციონირების ისტორია იწყება პეტრე I-ის 1720 წლის 28 თებერვლის „გენერალური (ძირითადი) რეგლამენტით“, რომელშიც სპეციალური თავი დაეთმო ახლად დაფუძნებულ

სახელმწიფო კოლეგიებში საარქივო საქმის ორგანიზებას. დიდი ხნის განმავლობაში საგარეო საქმეთა კოლეგიის ყველა საქმე ინახებოდა მოსკოვში და მხოლოდ მე-18 საუკუნის ბოლოს შეიქმნა კოლეგიური არქივის გახსნის საჭიროება პეტერბურგშიც [2, 260].

1802 წლის სექტემბერში, საგარეო საქმეთა სამინისტროს დაარსებისას, დაიწყო ყველა უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური მიმონერის ამსახველი დოკუმენტაციის თავმოყრა სამინისტროს კანცელარიაში; ეს პროცესი გაგრძელდა 1832 წლამდე, როდესაც გამოქვეყნდა ნიკოლოზ I-ის ბრძანება საგარეო საქმეთა სამინისტროს სტრუქტურის რეორგანიზაციის შესახებ, მანამდე კი ძირითადი (მთავარი) არქივის ფუნქციას კვლავინდებურად პეტერბურგის საგარეო საქმეთა კოლეგიის არქივი ასრულებდა.

1832 წლიდან 1917 წლამდე სამინისტროს დაქვემდებარებაში იყო სამი არქივი: დედაქალაქში – საგარეო საქმეთა სამინისტროს პეტერბურგის მთავარი არქივი (Санкт-Петербургский Главный архив МИД) და საგარეო საქმეთა სამინისტროს სახელმწიფო არქივი (Государственный Архив МИД), მოსკოვში – საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის მთავარი არქივი (Московский главный архив МИД) [9,38].

არქივში დაცული მასალების შესწავლა დაიწყო იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის 1779 წლის 28 იანვრის ბრძანებულებით არქივის მმართველი დირექტორის, აკადემიკოს გ. მილერის მიმართ, რომელშიც აღნიშნული იყო: „учредить собрание всех российских трактатов, конвенций и прочих тому подобных актов“. 1811 წ. საგარეო საქმეთა მინისტრის ნ. პ. რუმიანცევის ინიციატივით შეიქმნა „სახელმწიფო სიგელებისა და ხელშეკრულებების ბეჭდვის კოლეგია“ („Коллегия печатания государственных грамот и договоров“). ჩატარებული სამუშაოს შედეგებად უნდა მივიჩნიოთ, რომ ოდნავ მოგვიანებით, 1813 წ. ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკიმ გამოაქვეყნა კრებულის პირველი ნაწილი „რუსეთის საგარეო ურთიერთობების მიმოხილვა 1800 წლამდე“ (სულ 4 ტომი). (1861-1862 წლებში გამოიცა "რუსეთის ხელმწიფეთა და მეფის ოჯახის სხვა პირთა წერილები" 4 ნომერი. 1867 წლიდან 1916 წლამდე გამოიცა „რუსეთის საისტორიო

საზოგადოების კრებულის" 148-ე ტომი. 1874 წლიდან 1896 წლამდე – 15 ტომი "რუსეთის მიერ უცხო ძალებთან დადებული ტრაქტატებისა და კონვენციების კრებული" პროფესორ ფ. ფ. მარტენსის ხელმძღვანელობით. 1917 წლის დეკემბერში გამოიცა "ფარული ხელშეკრულებების კრებული ყოფილი საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივიდან". 1930-იან წლებში გამოქვეყნდა 20 ტომიანი სერიის „საერთაშორისო ურთიერთობები იმპერიალიზმის ეპოქაში, დოკუმენტები და მასალები 1878-1917 წლების ცარისტული და დროებითი მთავრობის არქივიდან". 1957 წლიდან დღემდე რუსეთის საგარეო პოლიტიკა XIX-XX საუკუნის დასაწყისში გამოქვეყნებულია რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს დოკუმენტები (16 ტომი) და სხვა.) [4, 78-79; 9, 38-40].

ვანცლერ ა. მ. გორჩაკოვის დროსაც კი არქივი ღია იყო მკვლევრებისთვის. დღეს АВПРИ ასევე არის ღია საჯარო არქივი, რომელშიც მუშაობა შეუძლიათ როგორც სპეციალისტ მკვლევრებს რუსეთიდან, ასევე უცხოელ ისტორიკოსებს. დღეისათვის არქივის სამკითხველო ოთახში მუშაობის უფლების მისაღებად მკვლევარმა უნდა წარადგინოს განაცხადი ნებისმიერი საგანმანათლებლო ან სამეცნიერო ორგანიზაციიდან, სადაც მითითებულია კვლევის თემა, ქრონოლოგიური ჩარჩო და მიზანი.

АВПРИ-ს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის იმდენად, რამდენადაც აქ არის დაცული საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის ამსახველი მასალების ფონდი სახელწოდებით „Грузинские дела“ (№110); თუმცა მას აქვს ერთი მნიშვნელოვანი ხარვეზი: იქ არ არის XVIII ს-ის 80-იანი წლების რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ძირითადი მასალები, რადგან იმ პერიოდში საქართველოსთან ურთიერთობა მინდობილი ჰქონდა უშუალოდ გ. პოტიომკინს, რომელიც, როგორც ჩანს, საგარეო საქმეთა კოლეგიას არ აბარებდა ანგარიშს, ამიტომ ეს მასალა მიმოფანტული აღმოჩნდა პირად ფონდებსა (როგორც პოტიომკინის, ისე სხვა პირთა) და რუსეთის სახელმწიფო დანესებულებებისა და სხვადასხვა უწყებების ფონდებში [17, 8]. თუმცა ქართველ მეცნიერთა მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად ეს ხარვეზი მნიშვნელოვნად გამოსწორდა რუსეთის დანარჩენ

არქივებში ამ მასალების მოძიებისა და გამოქვეყნების შედეგად.

ყოფილი სსრკ, ახლ. რუსეთის მეცნ. აკადემიის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის პეტერბურგის (ლენინგრადის) განყოფილებაში (Архив Института народов Азии – Ленинградское отделение) დაცულ საარქივო ფონდებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართული საბუთების კოლექციას, რომელიც ორიგინალებთან ერთად (18 დოკუმენტი) მოიცავს მე-19 ს. გადაწერილ დაახლ. 700-მდე ასლს შეიცავს. ამ მასალებში ასახულია საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხები 1020-1850 წლების ქრონოლოგიურ ჩარჩოში. თავდაპირველად აღნიშნული კოლექცია აზიური მუზეუმისათვის შეკრიბა მ. ბროსემ მე-19 ს. 30-70-იან წლებში; მოგვიანებით ეს ფონდი მხოლოდ ერთხელ იქნა შევსებული 1963 წ. როცა აღნიშნული ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში შემოვიდა 8 დოკუმენტი აკად. ნ. მარის კოლექციიდან.

საგულისხმოა, რომ თავის დროზე აზიურ მუზეუმს დედნისეული დოკუმენტები შესწირეს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრმა თეიმურაზ ბატონიშვილმა და ისტორიკოსმა დ. ბაქრაძემ. რაც შეეხება ასლებს, ისინი ძირითადად გადაწერილი იქნა თბილისში და საქართველოს სხვა კუთხეებში, ასევე პეტერბურგსა და მოსკოვში. ამ სამუშაოებს საქართველოში სხვადასხვა დროს ხელმძღვანელობდნენ პ. იოსელიანი (1838-1840 წწ.), ეგზარქოსი ევგენი (1840-1844), კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის თავმჯდომარე ა. ბერჟე (1861-1868) და სხვ. პეტერბურგში კი დოკუმენტების ასლების გადამწერი იყო სიმონ ტაბიძე (მეცნ. აკადემიის სტამბის ასოთამწყობი), ხოლო მოსკოვის არქივებში – პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი [5].

საქართველოს ისტორიისა და კულტურის შესასწავლად უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს რუსეთის მეცნ. აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის (პეტერბურგში) ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაში დაცულ წერილობით დოკუმენტებს. რუსეთის მეცნ. აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილება (ახლ. სახელწოდებით ИНСТИТУТ восточных рукописей РАН (ИВР РАН). ინსტიტუტის დაარსების

თარიღად მიჩნეულია 1818 წ. ნოემბერი, როცა მეცნიერებათა აკადემიის წიაღში შეიქმნა აზიური მუზეუმი. თავდაპირველად ეს უკანასკნელი წარმოადგენდა აღმოსავლური ხელნაწერებისა და წიგნების საცავს და 1861 წლამდე კუნსტკამერის შენობაში იყო განთავსებული. 1849 წლიდან მუზეუმში გამოიცემოდა ფრანგულენოვანი ჟურნალი («Азиатские заметки»).

1837 წ. ცნობილი ფრანგი კავკასიოლოგი მარი ბროსე (1802-1880) ჩამოდის რუსეთში და მთელ თავის ცხოვრებას უძღვნის სამეცნიერო საქმიანობას; 1838 წ. იგი აირჩიეს ექსტრა-ორდინარულ აკადემიკოსად და ფართო გასაქანი მიეცა კავკასიოლოგიის სფეროში მუშაობისათვის: ამიერიდან მას შეეძლო შეესწავლა სომხეთისა და საქართველოს ისტორია, გეოგრაფია, ლიტერატურა თუ არქეოლოგიური ძეგლები უშუალოდ ამ ქვეყნებში ჩასვლით, ძეგლების ადგილზე შესწავლისა და ქართველ და სომეხ სწავლულებთან პირადი ურთიერთობის გზით.

მ. ბროსეს დიდი დამსახურება მიუძღვის ქართული (და სომხური) დოკუმენტური მასალებისა და ხელნაწერების მოძიება-შეგროვებაში, მისი სამეცნიერო კავშირების, პირადი კოლექციების შესახებ მის მიერვე მოპოვებული ინფორმაციისა და გარედან მოწვეულ თანამშრომელთა კორპუსის მაღალპროფესიული მუშაობის შედეგად მნიშვნელოვნად გაიზარდა აზიური მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდები. ბროსე მრავალი წლის მანძილზე მჭიდროდ თანამშრომლობდა პეტერბურგის აკადემიის საპატიო წევრთან – თეიმურაზ ბაგრატიონთან (1782-1846), პლატონ იოსელიანთან (1809-1875) და დავით ჩუბინაშვილთან (1814-1891). ამ ერთობლივი მუშაობის შესანიშნავი შედეგი იყო აზიური მუზეუმის ფონდების გამდიდრება ქართული ხელნაწერებით. მუდმივი ურთიერთობა თეიმურაზ ბაგრატიონთან, რომელსაც ბროსე თავის მასწავლებლად მიიჩნევდა, გადაიზარდა ახლო მეგობრობაში და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართველოლოგიის განვითარებაში: თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიას ანდერძით გადაეცა მისი პირადი არქივი და ბიბლიოთეკა, ხელნაწერთა კოლექცია და ძველი ბეჭდური გამოცემები [18, 4-5].

გარდა ამისა, მ. ბროსეს კავშირი ჰქონდა სხვა სწავლულ ქართველებთანაც როგორც საქართველოში, ისე პეტერბურგსა და მოსკოვში. მათ შორის იყვნენ ხელნაწერთა კოლექციების მფლობელები გიორგი ავალიშვილი, პეტრე ქებაძე, ნიკოლოზ ქუთათელაძე, მიხეილ საბინინი, დიმიტრი ბაქრაძე (1826-1890) და სხვ. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ამ საქმეში ბროსეს რუსი კორესპონდენტების ღვაწლიც (ქართულ სიძველეთა მოყვარული გ. ტოკარევი, ვ. პენევალენკო); ასევე საქართველოში მომუშავე წვრილი მოხელები ბროსეს დავალებით იკვლევდნენ არქიტექტურულ ძეგლებს და აგროვებდნენ ეპიგრაფიკულ მასალებს, თავის მუშაობის დეტალურ ანგარიშს კი პეტერბურგში აგზავნიდნენ.

დაბოლოს, ბროსეს თანამშრომელთა შორის იყვნენ პეტერბურგში მცხოვრები ხელნაწერთა გადამწერები - ცნობილი კალიგრაფი სიმონ ტაბიძე, გიორგი მაისურაძე და იოსებ ნაზაროვი, რომელთა დახმარებითაც ბროსემ მნიშვნელოვნად განავრცო როგორც თავისი პირადი კოლექცია, ისე აზიური მუზეუმის ფონდები. იმავე პერიოდში კავკასიოლოგიის სფეროში დიდი წვლილი შეიტანეს აზიური მუზეუმის დირექტორმა, აკად. ე. ფრენმა, აკად. შეგრენმა, საპატიო აკად. პ. განმა, აკად. ბ. დორნმა, წევრ-კორესპონდენტმა ი. ბარტოლომეიმ, კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის თავმჯდომარე ფ. ბერჟემ და სხვ. ჩატარებული მუშაობის შედეგად ქართულ ხელნაწერთა კოლექცია მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ეგზემპლარებს შორის გვხვდება უძველესი X-XII სს. წერილობითი ძეგლებიც (ამ ფონდების აღწერილობა იხ. [18]). 2007 წლიდან აღნიშნულ ინსტიტუტს ახალი სახელწოდება მიენიჭა: Институт восточных рукописей РАН (ИВР РАН).

დაბოლოს, საქართველოს და ზოგადად სამხრეთ კავკასიის ისტორიის შესასწავლად მრავალტომეული **კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტები (Акты Кавказской археологической комиссии)** კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს არქივში დაცული დოკუმენტების ოფიციალურ პუბლიკაციას წარმოადგენს. კავკასიის არქეოგრაფიული კომისია შეიქმნა ა. პ. ნიკოლაის ინიციატივით (კავკასიის მეფისნაცვლის

მთავარი სამმართველოს უფროსი). კომისია მიზნად ისახავდა: 1. კავკასიის (მათ შორის სამხრეთ კავკასიის) უმთავრეს არქივებში დაცული უმნიშვნელოვანესი ისტორიული დოკუმენტების მოძიებას, დეტალურად დამუშავებას და გამოქვეყნებას; 2. ძირეული კვლევის ჩატარება კავკასიის რეგიონში რუსული ადმინისტრაციის ხელმძღვანელობით სამოქალაქო მმართველობის განვითარების ეტაპების შესახებ; 3. გამოცემის აღჭურვა დოკუმენტების აღწერილობით, საგნობრივი და ანბანური საძიებლებით და კავკასიის რეგიონთან დაკავშირებული ბრძანებულებების სიით. 4. კავკასიის მეფისნაცვლის ყოფილი მთავარი სამმართველოს არქივის საქმეთა სამ კატეგორიად დახარისხება: დაუყოვნებლივ გასანადგურებელი, დროებით შესანახი და მუდმივად შესანახი.

აღნიშნული არქეოგრაფიული კომისიის პირველ თავმჯდომარედ დანიშნულ იქნა ა. ბერჟე; ამ უკანასკნელმა სამუშაოდ მიიწვია მირზა ფათჰალი (რომელმაც შემდგომში აქტების I ტომში შესული ყველა აღმოსავლურენოვანი დოკუმენტი თარგმნა), ი. გ. ბერძენოვი და ქართველი ისტორიკოსი და არქეოლოგი დ. ბაქრაძე. 1886 წ. ა. ბერჟეს გარდაცვალების შემდეგ „აქტების“ ბოლო ორი ტომი გამოიცა დ. კობიაკოვის რედაქტორობით. აღნიშნული ფუნდამენტური გამოცემა მოიცავს 12 ტომს (აქედან მე-6 ტომი ორ ნაწილად), სადაც თავმოყრილია XIV-XIX სს. კავკასიის და მათ შორის საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი წყაროები: არაბული ქრონიკები, ფირმანები, სიგელ-გუჯრები და სხვა სახის დოკუმენტები.

საქართველოს (და ზოგადად კავკასიის) შესახებ რუსული გეოპოლიტიკური საინფორმაციო ბაზის სრულყოფისათვის საარქივო მასალებზე არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეგიდით და მისივე დაფინანსებით ორგანიზებული რუს თუ უცხოელ მეცნიერთა ექსპედიციების საანგარიშო მოხსენებები და სამეცნიერო პუბლიკაციები; ამას გარდა აღნიშნულ ეპოქაში მრავლად იყვნენ უცხო ქვეყნებიდან ჩამოსული დამოუკიდებელი მოგზაურები, კომერსანტები და ა. შ., რომლებიც, მართალია, საკუთარი ქვეყნების ინტერესებს ემსახურებოდნენ, თუმცა რუსული ხელისუფლების მხრიდან

ხელშეწყობის სანაცვლოდ, მაღლიერების ნიშნად, მოპოვებულ ინფორმაციას ასაჯაროებდნენ. უნდა ითქვას, რომ ამის მიუხედავად აღნიშნულ მეცნიერთა თუ მოგზაურთა ნაშრომებში დაცულ მასალებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს XVIII ს-ის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Т. И. Хорхордина, Т. С. Волкова, Российские архивы. История и современность, Москва, 2012.
2. Ю. Н. Абрамова, Эволюция архивного дела в России. Сборник: Право: история, теория, практика; материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, июль, 2016.
3. <http://rgvia.pf> > ob-arkhive > history
4. С. Ю. Малышева, Основы архивоведения, Казань, 2002.
5. С. С. Какабадзе, Грузинские документы Института народов Азии, Москва, 1967.
6. ვრცლად იხ. ე. თაყაიშვილი, რას შეიცავდა ეგრეთ წოდებული აფხაზეთის ისტორია ბაგრატ მეფისა, საისტორიო ძიებანი, 2, 1912.
7. А. В. Черно в, Центральный государственный архив древних актов, как источник по военной истории Русского государства до XVIII в. – В кн.: Труды историко-архивного института, Т. 4, Москва, 1948.
8. Г. Ф. Миллер – выдающийся ученый России XVIII века, «Исторический архив», Москва, 2006, №1.
9. М. И. Автократова, В. И. Буганов, Сокровищница документов прошлого, Москва, 1986.
10. <https://ru.wikipedia.org> >
11. Филипп Филиппович Вигель, Записки, Мюнхен, 2005.
12. Месяцеслов, Общий штат Российской империи на 1834, ч. 1, А. С. Пушкин/ в звании камер-юнкеров, с. III, Санкт-Петербург.

13. Центральный государственный архив древних актов СССР. Путеводитель в 4-х томах, т. 1, Москва, 1991.
14. А. А. Цагарели, Грамоты..., т. 1, с 1768 по 1774 год, Санкт-Петербург, 1891; т. 2, вып. 1, 1898; т. 2, вып. 2, 1902.
15. А. А. Цагарели, Переписка грузинских царей и владельцев князей с государями российскими в XVIII столетии, Санкт-Петербург, 1890.
16. Вестник МИД СССР, 1988, № 12.
17. ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ტ. 2, თბილისი, 1968.
18. Р. Р. Орбели, Грузинские рукописи Института Востоковедения, Москва-Ленинград, 1956.

Lela Mikiashvili

Doctor of history, Ivane Javakishvili Institute of History and Ethnology, the Department of Modern and Contemporary History, scientific researcher

RUSSIAN GEOPOLITICAL INFORMATION BASE ABOUT GEORGIA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

Russia's interest in the Caucasus began in the distant past: in the 18th century,

works with an exhaustive and detailed description of the countries and peoples of the Caucasus already appeared in Russian scientific circles; the collection of this kind of information in the Russian archives dates back to the middle ages of the 16th century, when the first diplomatic, political, cultural and economic ties were established between Russia and the countries of the Caucasus; Georgia played an important role in this process. It should be noted that, along with Russians, foreign authors also made a great contribution to obtaining these data. The article deals with the history of the creation of the first archives in Russia and materials about Georgia in their funds.